

Анатолій Боровик

●

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА СТОРІНКАХ «НАРОДНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИЇ»

DOI: 10.5281/zenodo.3860689

© А. Боровик, 2020. CC BY 4.0

На основі аналізу змісту 10-го тому «Народної енциклопедії научних і прикладних знаній» охарактеризовано історію створення загальноосвітньої середньої школи у Російській імперії, дано характеристику існуючої системи освіти та особливостей початкової і вищої її ланки, з'ясовано потребу існування середньої загальноосвітньої школи, вказано основні її завдання.

Значну увагу звернуто на історію виникнення середньої школи. Перший досвід їх створення виник у середині XVIII ст. через потребу студентів для перших університетів Російської імперії. В університетських містах виникли перші гімназії, які готували майбутніх студентів для вищих навчальних закладів. Як перші університети, так і гімназії виникали з ініціативи приватних осіб, що створювали ці навчальні заклади. З утворенням Міністерства народної освіти на початку XIX ст. та прийняттям перших Статутів університетів та гімназій була започаткована на державному рівні правова база функціонування таких навчальних закладів та їхня взаємодія.

За період XIX ст. в діяльності середньої школи відбулося багато змін, які були пов'язані з корективами структури навчальних дисциплін, а особливо вивченням іноземних мов. Зосереджена увага на реформах гімназій, реальних училищ, проблемах діяльності цих шкіл та шляхах їхнього вирішення. Окрім характеристики розвитку чоловічих гімназій та реальних училищ, у статті мова йде про зародження у 70-х роках XIX ст. жіночих гімназій, а також створення у 90-х роках цього ж століття комерційних училищ. У статті також мова йде про організацію навчального та виховного процесів у середній загальноосвітній школі: вказано термін навчання, умови прийому й переведення в наступні класи, складання екзаменів, повторні курси навчання, показана роль педагогічної ради й директора в управлінні навчальним закладом.

Ключові слова: загальноосвітня школа, гімназія, реальне училище, Статут, реформа.

Розвиток економіки країни та добробуту її громадян значною мірою залежить від освіченості населення. Питання ефективності освітянської галузі в Російській імперії є однією із дискусійних і актуальних проблем. У 2012 р. на сторінках «Вісника Чернігівського національного педагогічного університету» нами було опубліковано статтю про зародження університетської освіти в Російській імперії¹. Головним джерелом з'ясування проблеми слугувала «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний», що вийшла у світ у 14 томах і 21 книзі у 1910–1912 рр. Нинішня публікація буде продовженням попереднього дослідження, але об'єктом вивчення є історія появи середньої школи в Російській імперії. Поряд із загальноосвітніми середніми школами, існували також спеціальні й професійні

1 Боровик А. «Народная энциклопедия» про становлення університетської освіти в Російській імперії. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. 2012. Вип. 106 (№ 9). С. 217–220.

середні школи (духовні, комерційні, технічні, сільськогосподарські та ін.). Вони готували своїх вихованців до певної практичної діяльності чи до отримання певної професії. У цій статті мова буде йти лише про загальноосвітню середню школу, головною метою якої на час її створення було: 1) підготовка випускників до навчання у вищому навчальному закладі; 2) підготовка до практичної діяльності шляхом підвищення загального розумового розвитку школярів, їх знань і умінь.

Варто передусім дати уявлення читачам про «Народную энциклопедию научных и прикладных знаний», ініціатором видання якої був харківський професор Василь Якович Данилевський. 11 грудня 1906 р. він подав проєкт створення енциклопедії наукових і прикладних знань до шкільно-педагогічного комітету Харківського товариства грамотності. Після детального вивчення комітетом цього питання було прийнято рішення розпочати у 1907 р. підготовчу роботу щодо реалізації проєкту. У грудні 1909 р. було створено редакційну комісію, до якої увійшли науковці, головним чином провідні викладачі вищих навчальних закладів Харкова, Одеси, Санкт-Петербурга, Москви, Томська та інших міст. Загальна чисельність авторів становила більше 100 осіб. Видати енциклопедію погодилося відоме на той час московське товариство І.Д. Ситіна.

Загальні збори шкільно-педагогічного комітету та авторського колективу енциклопедії затвердили теми статей і загальну програму дій. Авторам запропонували дотримуватися «научного беспристрастия и правдивости» та визначили основні параметри статей, що мали подаватися до друку. Остаточну підготовку тексту доручалося здійснити спеціальній комісії по кожному відділу (тому) енциклопедії. Крім того, редагуванням кожного тому видання мав займатися відповідальний редактор. До початку 1910 р. авторами були підготовлені до друку 14 томів та 21 книга енциклопедії, які становили понад 80 напрямків дослідження.

Десятий том присвячувався історії народної освіти в Росії. Авторами його були І.П. Білоконський, Є.О Вахтерова, В.П. Вахтеров, Г.А. Попередник та Л.Б. Хавкіна-Гамбургер. Саме цей том і став об'єктом нашого дослідження. У ХХ його розділі мова йде про історію появи середньої школи в Росії².

Характеризуючи тогочасну систему освіти, автори енциклопедії вказують на роль початкової ланки освіти, що надавала лише необхідні *уміння*, за допомогою яких учні змогли б набути більш високий рівень освіченості. Уміння читати, писати та рахувати лише відкривали двері до справжньої освіти. Вища школа готувала особу до вивчення спеціальних наукових знань, необхідних для подальшої розробки наукових проблем чи до отримання практичних професій (лікаря, учителя, юриста і т. д.), які потребують наукової підготовки.

Середня освіта давала можливість: 1) отримувати достатню кількість інформації та поглиблювати розумовий розвиток особистості, щоб успішно навчатися у вищій школі; 2) володіти письмовою та усною літературною мовою; 3) свідомо ставитися до явищ, які відбуваються в природі та в людському суспільстві; 4) набувати здібностей самостійного мислення в питаннях особистого, суспільного і політичного життя; 5) цінувати твори мистецтва і науки, читати та розуміти літературні твори. Людина, яка володітиме такими якостями, буде свідомо ставитися до себе і суспільства, зможе обрати для себе практичну професію та легко опанувати та виконувати доручену справу. Проте, всебічне поширення такої освіти було б ідеалом, до якого намагалися б наблизитися в будь-якому суспільстві, а створення якомога більшої кількості середніх шкіл стало важливим обов'язком держави.

Особливу роль для розвитку середньої освіти мала організація освітнього процесу в школі. На першому місці стояло питання організації вивчення загальноосвітніх навчальних дисциплін: мов як вітчизняної, так й іноземних, елементарної математики, історії, географії, фізики, природничих наук і деяких мистецтв (музики, співів, малювання). Крім того, навчання в середній школі мало

² Боровик А. «Народная энциклопедия»... С. 217.

бути розвиваючим, пробуджувати самостійність мислення, систематичним, у міру можливостей – науковим. Для реалізації таких завдань було необхідно продумати і розробити програми, підручники та навчальні посібники, підготувати колекції, наочність, а також кабінети та бібліотеки.

Для учнів середньої школи навчання тривало від 10 до 18 років. Здебільшого курс навчання поділявся на 7 чи 8 класів. Дуже важливо, щоб у цій школі були б добре підготовлені знавці своїх предметів, освічені учителі.

Значну увагу на сторінках енциклопедії було приділено історії виникнення середньої школи в Росії. Її автори вважають, що до Петра I існувала лише духовна освіта: Києво-Могилянська академія, Московська слов'яно-греко-латинська академія. В них викладалися граматика, арифметика, геометрія, астрономія, а також грецька і латинська мови спеціально для читання богословської літератури.

У період реформ Петра I держава потребувала різного роду фахівців, тому й було відкрито ряд спеціальних шкіл: навігаційні (для морської справи), військові, гірські та інші. Поряд із вивченням грамоти та елементарної математики у них вивчалися різні технічні предмети на практичному рівні.

Перший досвід створення загальноосвітніх середніх шкіл відноситься до середини XVIII ст., коли після відкриття в Росії перших університетів виникла необхідність підготовки для них майбутніх студентів. В університетських містах були засновані гімназії з двома відділеннями, одне – для дворянських дітей, інше – для дітей «подлого сословия». У гімназіях викладалися навчальні дисципліни: російська та латинська мови, арифметика, геометрія, географія, історія, філософія та іноземні мови. Незважаючи на те, що учням гімназій надавалися різні пільги, а деяким з них оплачували процес навчання, чисельність гімназистів була незначною. Доводилося навіть насильно «вербовать детей солдат, мастеровых и даже крепостных»³.

За Катерини II гімназії були перетворені на закриті навчальні заклади. Крім того, були створені пансіони для «благородных девиц», що поклато початок навчанню дівчат. Отже, наведені нами приклади свідчать про створення перших середніх шкіл з ініціативи керівників держави.

У 1802 р. зі створенням Міністерства народної освіти виникла потреба прийняття перших державних законодавчих актів, які б регламентували діяльність як середньої загальноосвітньої, так і вищої професійної шкіл. Уже в 1804 р. були прийняті перші державні Статуту гімназій та університетів. Саме у цьому році на державному рівні й були запроваджені загальноосвітні середні школи. За Статутом гімназій, прийнятим Міністерством народної освіти, це були навчальні заклади з чотирирічним терміном навчання, що продовжували курс початкової школи. Процес навчання включав вивчення до 30 навчальних дисциплін. Проте на перших порах існування цих гімназій виникли об'єктивні труднощі в їхній роботі. Основною причиною цього була відсутність програм і підручників, а також підготовлених до такої роботи учителів. Разом з тим, гімназії не виконували своєї головної функції – не готували надійного резерву студентів для університетів. Ось тому попечитель Петербурзького навчального округу С.С. Уваров у 1811 р. провів у межах лише столичного округу реформу гімназій. Суть її полягала в тому, що період навчання в ній становив сім років, з 3 класу починалося викладання латинської мови (32 год. на тиждень), а у двох старших класах вивчалася грецька мова. Ці обидві мови на той час отримали назву «старі мови». Новими іноземними мовами називали німецьку, французьку, іспанську та ін. Також із навчальних планів були вилучені курси філософії та суспільствознавства.

У 1817 р. Міністерство народної освіти розпочало впроваджувати уваровську реформу по всіх гімназіях в Російській імперії. Проте новий Статут гімназій було

³ Народное образование в России. Энциклопедия / Под ред. И. П. Белоконского. Москва, 1910. Т. X. 352 с.

прийнято лише у 1828 р. За ним у гімназіях, крім латинської мови, викладалися також російська, історія, географія, «естественная» історія (природознавство), фізика, малювання, каліграфія. Пропонувалося також поступово ввести викладання грецької мови в усіх гімназіях. Відразу і на всій території держави це зробити було неможливо через відсутність підготовлених учителів. З наведеного у тексті прикладу поширення викладання грецької мови вказано, що у 1848 р. з існуючих на той час 70 гімназій у 40 вона вже викладалася.

Нові зміни у навчальних планах гімназій, які стосувалися вивчення іноземних мов, відбулися після революційних подій у європейських країнах 1848 р. У державних установах дійшли висновку, що вивчення іноземних мов «может оказывать вредное влияние на умы молодёжи». Тому грецьку мову було виключено майже з усіх гімназій, за винятком восьми. Також було скорочено загальний обсяг вивчення латинської мови. Проте було збільшено час на вивчення природничих наук та введено вивчення «законоведения» (Закону Божого).

Ще одне реформування гімназій відбулося у 1864 р. за проектом міністра освіти О.В. Головніна. Саме на початку 60-х років як на сторінках періодичних видань, так і серед членів вченого комітету Міністерства народної освіти обговорювалося питання про розвиток класичної чи реальної гімназичної освіти. Це призвело до того, що за новим Статутом 1864 р. виникло три типи середніх шкіл: *класична* (15 гімназій) – з вивченням латинської та грецької мов (тобто 2 старих мов), *реальна* (30 гімназій) – з вивченням латинської мови і *реальна – без вивчення старих мов* (16 гімназій). Випускники цих гімназій могли вступати до університетів, за одним винятком, що «реалісти» мали право навчатися лише на фізико-математичних факультетах⁴.

Автори енциклопедії звернули увагу на те, що освітня реформа 60-х років співпала з періодом великих реформ у різних галузях господарства. Але саме в освітянській галузі відбулося значне пожвавлення, великого розвитку набула педагогічна література, з'явилися нові педагогічні журнали, серед педагогів виділялися такі особи, як М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський, Н.А. Корф та ін.

За урядування міністра народної освіти Д. Толстого нова реформа гімназій 1871 р., всупереч позиції більшості членів Державної Ради та наперекір суспільній думці, проголошувала, що лише класична школа стала загальноосвітньою і науковою. Лише випускникам цих гімназій надавалося право вступу до університетів, реальні гімназії перейменовувалися у реальні училища, а їхні випускники втрачали право вступу до університетів. За цією освітньою реформою змінювалося ставлення до вивчення у гімназіях «старих мов». Підвищена увага до них мала знищити нігілістичні погляди в учнівської молоді. Латинську мову починали вивчати з 1 класу в обсязі 8 год. на тиждень, що становило третину тижневого навчального навантаження. З третього класу учні вивчали ще й грецьку мову. Обидві ці мови продовжували вивчати до завершення навчання у гімназії. «Старі мови» і математика стали головними навчальними предметами, а на інші дисципліни звертали менше уваги.

Вивчення російської мови зводилося лише до вивчення граматики, а літератури – лише до ознайомлення з творчістю окремих письменників, наприклад М.В. Гоголя. У викладанні історії звертали увагу лише на знання фактів та хронології, географії – назв міст, річок, гір тощо. Одну з нових іноземних мов мав обрати сам учень, проте на їхнє вивчення звертали менше уваги.

У суспільстві, наперекір якому була введена ця система навчання, ширилося невдоволення реформою Д. Толстого. Навіть було заборонено вести мову про недоліки в освіті на сторінках друкованих видань. Проте коли з цього приводу стали виступати професори університетів, їх голос заглушити було вже неможливо. Викладачі університетів скаржилися на слабку підготовку гімназистів, поверховий

⁴ Там само.

рівень знань з основ наук і навіть зі старих іноземних мов, на які звертали найбільше уваги.

Під тиском громадської думки на початку 90-х років Міністерство народної освіти скоротило кількість уроків зі старих мов, потім були ліквідовані на випускних екзаменах переклади тексту з російської на старі мови. В липні 1899 р. з'явився циркуляр міністра освіти М.П. Боголепова, в якому йшла мова про численні недоліки класичної школи й оголошувалося про проведення наступної реформи системи середньої освіти.

У 1901 р. міністр народної освіти П.С. Ванновський провів ще одну реформу гімназій. Було ліквідовано вивчення грецької мови і скорочено обсяги латинської, введено вивчення природознавства й історії та збільшено час на вивчення нових іноземних мов.

За наступного міністра освіти Г.Е. Зенгера були повернуті попередні обсяги вивчення «старих мов» у кожному навчальному окрузі лише в одній із гімназій. Проте в них латинську мову починали вивчати з 3, а грецьку – з 4 класу. Такий стан вивчення іноземних мов існував і на початку ХХ ст.

У зв'язку із зростанням кількості промислових підприємств збільшувалася кількість технічних навчальних закладів. Ось тому з 90-х років ХІХ ст. виникла необхідність у збільшенні кількості реальних училищ. У 1905 р. «реалісти» отримали можливість до вступу в університети, але за умови складання екзамену з латинської мови. Проте вже у 1908 р. міністр освіти О.М. Шварц заборонив доступ випускникам реальних училищ до університетів.

Характеризуючи історію розвитку середньої освіти для хлопчиків, автори енциклопедії звертають увагу читача на те, що у першій половині ХІХ ст. урядові організації стимулювали дітей до вступу в середні школи, а самі школи були малочисельними. З другої половини століття, коли значно збільшувалася кількість середніх шкіл і бажаючих у них навчатися, уряд проводив певні обмежувальні заходи. Так, за міністра освіти І.Д. Делянова у 80-х роках заборонялося приймати на навчання до гімназій дітей бідняків. Поступово зростала також і оплата за навчання. Якщо у першій половині ХІХ ст. вона не перевищувала 30 руб. за рік, то в другій половині вона зросла і, наприклад, у столичних гімназіях вона дійшла до 100 руб. Проте навіть за таких умов кількість бажаючих навчатися була значно більшою від числа наявних вакантних місць.

Як ми уже згадували, початок середньої освіти для дівчат було покладено Катериною ІІ. Значна заслуга у цій справі належала дружині імператора Павла І Марії. На початку 70-х років ХІХ ст. виникли перші жіночі гімназії, підпорядковані Міністерству народної освіти, що утримувалися за кошти міст та земств. Характеризуючи освітню діяльність цих навчальних закладів, автори енциклопедії називали її «поверхностной» і «бессодержательной». Така ситуація складалася тому, що в суспільстві вважали: жінкам наукова підготовка не потрібна, а дружину, господарку та матір варто навчити «чого-нибудь і как-нибудь». Проте з утворенням вищої школи для дівчат навчальний процес у гімназіях став покращуватися.

У 90-х роках ХІХ ст. завдяки приватній ініціативі були відкриті кілька десятків середніх комерційних училищ. Особливо активно відбулося зростання кількості приватних середніх шкіл протягом 1905–1908 рр. У цей час масово стали створюватися гімназії, реальні училища, жіночі гімназії. У восьмирічних гімназіях з першого класу починалося вивчення математики, російської мови, всесвітньої та вітчизняної історії, географії, нових іноземних мов (німецької, а з другого класу – французької), а з третього класу – латинської мови. Крім того, у старших класах вивчалася фізика, Закон Божий та філософія. В одній гімназії в навчальному окрузі зберігався класичний характер вивчення старих мов, хоча кількість часу на їх викладання була значно зменшена.

У реальних училищах із семирічним терміном навчання не вивчалася латинська

мова, а замість неї викладали креслення, малювання, більш посилено – математику, а також природознавство. За підрахунками авторів енциклопедії, станом на 1910 р. працювало близько 250 гімназій за державний кошт, а реальних училищ – біля 150⁵. Але попит на середню освіту на той час був значний, і казенні навчальні заклади не могли задовольнити їхні потреби. Тому повсюдно відкривалися приватні гімназії як для хлопчиків, так і для дівчат, а також приватні реальні училища. Значною проблемою в поширенні середньої освіти серед молоді було те, що навчання у приватних школах здійснювалося за кошти батьків учнів, і тому воно було недоступне для дітей бідняків.

Ще однією з важливих проблем, яку з'ясовували автори енциклопедії, була організація освітнього процесу у середніх школах. Як у гімназіях для хлопчиків, так і в гімназіях для дівчат тривалість навчання становила 8 років (класів), а у реальних училищах – 7 років. До перших класів приймалися діти віком 10–12 років за наслідками вступних іспитів із Закону Божого, російської мови і арифметики, тобто у школярів визначався рівень знань з цих предметів за курсом початкової школи. Із одного класу до наступного учнів переводили за підсумками їхніх успіхів у навчанні та за річними підсумковими екзаменами. У період революції 1905 – 1907 рр. перевідні екзамени були скасовані, «как мера с педагогической стороны вредная и ненужная», але з 1908 р. міністром народної освіти О.М. Шварцем вони знову були відновлені.

Наприкінці навчального курсу середньої школи проводилися випускні екзамени. Учням, які їх успішно склали, видавалися атестати. Ці документи давали право гімназістам вступати до університетів, а гімназісткам – до вищих жіночих курсів. Власники атестатів реальних училищ мали право вступу до вищих спеціальних шкіл, але за особливими конкурсними екзаменами.

У разі неуспішного навчання чи незадовільного складання перевідного іспиту учень залишався на навчання в тому ж класі на повторний курс. Другорічництво дозволялося не більше трьох разів протягом усього курсу навчання.

Учителями в середніх школах могли бути лише особи, які мали університетську освіту. У молодших класах жіночих гімназій до роботи допускали жінок з дипломом домашнього учителя, тобто які не мали вищої освіти. До роботи в гімназіях для хлопчиків допускалися жінки, які склали особливий екзамен на звання учителя нових іноземних мов.

Навчально-виховними справами у середніх школах займалися педагогічні ради, у роботі яких брали участь усі вчителі. Ради вирішували важливі питання життєдіяльності шкіл, а саме: про переведення учнів із одного класу до наступного, про атестацію поведінки учнів, про виключення їх зі школи за низьку успішність чи «дурное поведение», про вибір підручників та книг до бібліотеки, про графік навчального процесу та ін. Формально, за законом, всі навчально-виховні справи вирішувалися педагогічною радою. Проте в практичній діяльності права рад дуже обмежувалися «владою» директорів, які призначалися керівництвом адміністрації навчального округу. Службове становище учителів залежало, головним чином, від ставлення до них директора школи. Ось тому вчителі на педагогічних радах не проявляли самостійності, а «вершителем всех школьных дел» був директор.

Система навчання базувалася в основному на роз'ясненні учителем головних проблем уроку, визначенні завдань для учнів, у тому числі й домашніх, а також проведеної перевірки вивченого матеріалу. Відповіді учнів оцінювалися в балах (цифрах), які заносилися до особливих журналів. Із отриманих учнем балів з окремих предметів виводилися середні бали, які й характеризували їхню успішність або неуспішність. Значну роль в освітньому процесі займала домашня підготовка. Нерідко для кращого вивчення школярами навчального матеріалу батьки запрошували репетиторів, в ролі яких виступали студенти вищих шкіл або інші особи.

⁵ Там само.

На початку ХХ ст. в організації освітнього процесу середньої школи відбувалися позитивні зміни. Вони стосувалися впровадження наочних посібників на уроках, удосконалення підручників та навчальних посібників, використання карт, таблиць, моделей, малюнків, приладів та іншого. Проте більшість учителів, вихованих на традиціях старої школи, продовжували використовувати навчальні прийоми, які базувалися на заучуванні змісту підручника та перевірці вивченого матеріалу. Автори енциклопедії роблять висновок, що прогресивні педагогічні ідеї та методики викладання проникали у середні школи, особливо державні, дуже повільно. Причиною цього, на їхню думку, було те, що педагогічний персонал шкіл перебував у повній залежності від адміністрації шкіл і не міг проявити самостійність та ініціативу в організації навчальної справи.

Подібні зауваження були висловлені також і щодо організації виховної роботи із школярами. Цей напрямок діяльності проводився на основі формування в учнів страху перед педагогічним працівником та неминучості покарання. Слабким місцем у виховній роботі була відірваність педколективу від сімей учнів. Батьківські комітети, створені у школах у 1905 році, завдяки обмеженню їхнього впливу на роботу школи, не стали помічниками учителів, а окремі батьки не відвідували батьківські збори.

У заключній частині розділу автори енциклопедії доходять висновку, що, судячи з матеріалів преси та офіційних повідомлень, робота середніх шкіл потребувала корінних перетворень як у питаннях змісту навчальних програм та підручників, організації навчальної та виховної роботи, так і щодо соціального становища учителів та вирішення інших проблем. Новий Статут середньої школи мав би допомогти у вирішенні існуючих проблем.

Отже, на основі аналізу змісту ХХ розділу Х тому енциклопедії «Народное образование в России» ми робимо висновки, що головною причиною виникнення загальноосвітньої середньої школи стала поява у державі системи вищої освіти. Саме цим навчальним закладам потрібні були молоді люди, підготовлені до оволодіння основами наук та певними напрямками професійних знань. У зв'язку з відсутністю в державі до початку ХІХ ст. Міністерства освіти і певних законодавчих основ існування освітянської галузі ініціаторами створення перших середніх шкіл стали представники правлячої династії – імператори Петро І та Катерина ІІ, дружина імператора Павла І Марія.

З утворенням у 1802 р. Міністерства народної освіти та прийняттям ним у 1804 р. Статутів університетів та гімназій процес створення мережі закладів середньої освіти значно прискорився.

Протягом ХІХ ст. відбувалися достатньо часті реформи середньої освіти, вносилися значні зміни до Статутів гімназій. Вони були пов'язані із збільшенням терміну навчання з 4 до 8 років, змінами навчальних дисциплін та обсягів навчальних програм й іншими структурними перетвореннями. Періодично збільшувалася або зменшувалася кількість іноземних мов як старих, так і нових, а також й обсяги їхнього вивчення. Автори енциклопедії висловлювали також своє ставлення до освітніх реформ керівників освітньої галузі, учителів та населення країни. Характеристики як навчальної, так і виховної діяльності давалися об'єктивно з висловленням критичних зауважень та акцентуванням наявності існуючих проблем. Ось тому ми вважаємо, що вищезгадані матеріали «Народной энциклопедии» можуть слугувати надійним джерелом у дослідженні історії розвитку освіти.

References:

Borovyk, A. (2012) «Narodnaya entsyklopediya» pro stanovlennia universytetskoï osvity v Rosiiskii imperii. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*, issue 106, 217–220.

Narodnoe obrazovanie v Rossii. Enciklopedija (1910). I. P. Belokonskogo (Ed.). Moscow, Russian Empire. Vol. X.

Боровик Анатолій Миколайович – доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Borovyk Anatoliy M. – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and methods of teaching history with social disciplines, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium».

E-mail: borovyk_anatolii@ukr.net

HISTORY OF CREATING A SECONDARY SCHOOL IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE PAGES OF THE «PEOPLE'S ENCYCLOPEDIA»

On the basis of the analysis of the content of the 10th volume of the People's Encyclopedia of Scientific and Applied Knowledge, the history of the creation of a secondary school in the Russian Empire is characterized. The characteristic of the existing system of education and features of its initial and higher level are given. The need for a middle school elementary school is identified and its main tasks are outlined.

Much attention has been paid to the history of secondary school. The first experience of their creation arose in the middle of the XVIII century because of the need of students for the first universities of the Russian Empire. The first high schools were formed in the university cities, preparing future students for higher education. Both the first universities and the gymnasiums emerged from the initiative of the individuals who created the educational institutions. With the establishment of the Ministry of Public Education in the early XIX century and the adoption of the first Charters of Universities and High Schools, the legal basis for the functioning of such educational institutions and their interaction was established at the state level.

During the XIX century, many changes occurred in the activities of the secondary school, which were related to the adjustments of the structure of the disciplines, and especially to the study of foreign languages. The focus is on the reforms of high schools, real schools, problems with the activities of these schools and ways to solve them. In addition to the characterization of the development of men's high schools and real schools, the article deals with the emergence of women's high schools in the 1870s, as well as the establishment of commercial schools in the 1890s. The article also deals with the organization of educational and educational processes in secondary school: the term of study, conditions of admission and transfer to the following classes, examinations, repeated courses of study are specified. The role of the pedagogical council and the director in the management of the educational institution is shown.

Keywords: secondary school, gymnasium, real school, Charter, reform.

Дата подання: 13 квітня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 17 квітня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Боровик А. Історія створення середньої школи в Російській імперії на сторінках «Народной энциклопедии». *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. С. 178–185. DOI: 10.5281/zenodo.3860689.

Цитування за стандартом APA

Borovyk, A. (2020). Istoriia stvorennia serednioi shkoly v Rosiiskii imperii na storkakh «Narodnoy entsyklopedii» [History of creating a secondary school in the Russian Empire in the pages of the «People's encyclopedia»]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, 178–185. DOI: 10.5281/zenodo.3860689.